

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN HALK MÜZİKLERİNDEKİ USULLERİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Yavuz ŞEN**
Ülkü Sevim ŞEN***

Halk müziklerimizi araştırdıkça çeşitli yönlerden incelikleri ihtiva eden nefis bir sanat hüviyeti taşıdığı anlaşılmaktadır. Konu bakımından, yeryüzünde ne kadar tabii ve sosyal olay varsa, halk müziğinde hepsinin yer aldığı görülmür.

Estetik bakımından, bir sevinci, bir elemi ifade eden ve çeşitli olayları canlandıran melodilerin en ince örneklerini yine halk müziklerimizde görebiliriz. Yapılan bu araştırmanın asıl sebebi Türkiye'deki ve Azerbaycan'daki halk müziklerinin usûl (ritm) yönünden araştırılıp çeşitliliklerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu nedenle ilk önce usûl kavramını tanımlayalım.

Usûl: Kuvvetli ve zayıf zamanlı vuruşların, düzenli ve zaman içinde periyodik olarak uygulanmasına usûl denir. Bir usûlün oluşması için en az iki zaman vuruş gerekmektedir. Bunlardan biri kuvvetli, diğeri zayıftır. Şu halde, eş küçük usûl iki zamanlı (iki vuruşlu)dur.¹

Ölçünün tek bir çift vuruşlarına solfejde Tanfor (kuvvetli vuruş), Tanfebl (hafif vuruş) denildiği malumdur. Türk halk müziğinde ritmin kendine has özellikleri vardır. Çeşitli oyunlarla, insan ve hayvanların yaşayışlarındaki hareketleri taklit, ibadet şekilleri (ritüel kaynaşmalar), iş hayatı, kavga, savaş gibi olaylara ait hareketlerin ifade kuvvetine sahiptir.²

Türk halk müziği ve Azerbaycan halk müziği, usûl yönünden iki kısma

ayrılır. Birincisi belli bir ritmik ölçüde icra edilen müzik (Anadolu'daki kırık havalar gibi), ikincisi ise belli bir ritmi olmayan müziktir (Anadolu'daki kırık havalar gibi), ikincisi ise belli bir ritmi olmayan müziktir (Anadolu'daki uzun havalar gibi).³ Biz burada iki kültürün belli bir ritmik ölçüde icra edilen kısmını inceleyeceğiz.

İlk önce Türk halk müziğindeki usûllerin başlıca üç esasa dayandığını görürüz.

- 1) **Ana usûller ve üçerli şekilleri**
- 2) **Birleşik usûller**
- 3) **Karma usûller⁴**

Türk Halk Müziğinde, usûllerin temelini teşkil eden "Ana usûller" iki, üç ve dört vuruşlarla bunların üçerli şeklidir. Bu usûllerden iki ve dört vuruşlarla bunların üçerli şekilleri çok, üçlülerle üçlülerin üçerli şekli azdır.

1) ANA USÜLLER:

a) İki Vuruşlu Ana Usûller; 2/4, 6/8

İkili ana usûllerin üçerli şekli; parçaya başlandığında, ağırlama kısmında 2/4'lük başlayan eserin hoplatma kısmının 3+3=6/8'lik olması sonucu iki vuruşlu ana usûllerin üçerli olduğunu da birçok türkülerimizi de tahlil ederek görebiliriz. Örneğin; Sarı Seyran Barı (Sarıkamış).

b) Üç vuruşlu Ana Usûller; 3/4, 3/8

Üçlü ana usûllerin üçerli şekli; parçaya başlandığında, ağırlama kısmında

3/4'lük başlayan eserin hoplatma (yeldirme) kısmının 9/8'lik olduğu görülür. Örneğin; Ağır Bar (Kars).

c) **Dört Vuruşlu Ana Usüller; 4/4, 12/8***

2) BİRLEŞİK USÜLLER:

Ana usüllerin belli kurallar gereğince bir araya gelmesiyle oluşur. Birleşik usüller, halk müziğinin en güzel ve en zengin tarafıdır. Aslında ana usüllerin birleşmesinden başka bir şey olmayan bu usüllerde ikili ve üçlülerin sıralanışındaki incelik, bütün dünya müzik âlemini ilgilendirecek kadar renkli ritm özellikleri oluşturur.

a) Birleşik Beşli Usüller

İki ve üç vuruşlu ana usüllerin birleşmesinden türeyen birleşik beşli usülleri başlıca iki şekilde gösterebiliriz.

- 1) 3+2 (A) Hani Benim Yemenim (Uşak)
- 2) 2+3 (B) Köroğlu Yiğitlemesi (Sivas)

b) Birleşik Yedili Usüller

İki ve üç vuruşlu ana usüllerin bir araya gelmesinden oluşur. Üçlülerin yer değiştirmesi, yedili birleşik usülleri şu üç şekilde gösterebiliriz.

- 1) 3+2+2 (a) (Altı Kızlar; Aydın)
- 2) 2+3+2 (b) (Gül; Kangal)
- 3) 2+2+3 (c) (Yavuz Geliyor; Karadeniz)

d) Birleşik Sekizli Usüller

Halk türküleri arasında sekiz vuruşlu birleşik usüllere de sık sık rastlanmaktadır. Sekizli birleşik usüller de beşli ve yedililerde olduğu gibi iki ve üçlü ana usüllerden teşekkül eder. Sekizlilerde üçlü vuruşlar çoğunlukta olduğu için ikililer yer değiştirir ve böylece bu usül de üç şekilde gösterilir.

- 1) 2+3+3 (a) (Duğun Havası; Gaziantep)
- 2) 3+2+3 (b) (Boztepe; Ordu)
- 3) 3+3+2 (c)

Bunlardan en çok rastlanana (2-b) tiptir.

e) Birleşik Dokuzlu Usüller

İki ve üç vuruşlu ana usüllerin çeşitli şekillerde birleşmesinden doğan dokuz vuruşlu birleşik usüller, dört türdür. Bu dört şekil de üçlülerin dört defa yer değiştirmesinden oluşmaktadır.

- 1) 3+2+2+2
- 2) 2+3+2+2
- 3) 2+2+3+2
- 4) 2+2+2+3

3) KARMA USÜLLER

Karma usüller adı altında topladığımız bu grup birleşiklerin ve ana usüllerle birleşiklerin bir araya gelmesiyle oluşur. Ana ve birleşik usüllere göre daha az bulunan karma usüller, ritm yönünden ilginç özellikler gösterir.

a) **Karma Onlu Usüller; (3+2+2+3), (2+3+3+2)**

b) **Karma Onbirli Usüller; (7+4), (5+6)**

c) **Karma Onikili Usüller; (5+7)**

a) (3+2+2+2+3)

b) (2+3+2+3+2)

d) **Karma Onbeşli Usüller:**

- 1) (7+8) (İki birleşik) Uyan Gözlerine Kurban Olduğum, (Azerbaycan)
- 2) (7+8) (Bir birleşik, iki ana usül).
- 3) (8+7) (İki birleşik) Yüksek Ayvanlarda Bülbüller Öter, (Malatya).

e) **Karma Onaltılı Usüller; (16/8) İstanbul'dan Gelir Kayık (Üsküdar)**

f) **Karma Onsekizli Usüller; (18/8) Güzeller (Gümüşhane)**

g) **Karma Yirmili Usüller; (20/8) Yalan Dünya (Tercan)**

h) **Karma Yirmibirli Usüller; (21/8) Bar Havası (Şenkaya)⁵**

Muzaffer Sarısözen'in kitabında açıklanarak gösterilmiş olan usüller günümüze kadar bir çok derlemeciye ışık tutmuştur. Bunun yanı sıra yapılan der-

lemeler çeşitli yörelerdeki araştırmalar usüllerimizin yirmi sekiz zamanlı karma usüllerin olduğu ve repertuarlarda yer aldığı görülmektedir. Geçmişten günümüze kadar Türk halk müziğinin çeşitli gelişmelere sahne olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlara ilaveten Mustafa Hoşsu'nun Geleneksel Türk Halk Müziği nazariyatı isimli kitabında;

- **Karma Onüç Zamanlı Usül;**
(3+2+3)+(2+3) Köroğlu Solağı (Erzurum)
(2+2+2)+(2+2+3) Gül Yüzlü Sevdğim, Neme Gücendin? (Gaziantep)
(2+2+3)+(2+2+2) Örene Vardım, (Malatya).
- **Karma Ondört Zamanlı Usül;**
(2+2+2)+(3+2+3)
(3+2+3)+(2+2+2) Yollar Seni Gide Gide Usandım, (Adıyaman)
- **Karma Onyediyedi Zamanlı Usül;**
(3+2+3)+(2+3+2+2)
(2+3+2+2+)+(3+3+2)
- **Karma Ondokuz Zamanlı Usül;**
(2+2+3+2+)+(2+3)+(2+3) Usandım Senin Elinden (Deyiş)
- **Karma Yirmiiki Zamanlı Usül;**
(2+3+3)+(2+3+3)+(2+3+3) Ayrıklık Hasreti (Deyiş)
- **Karma Yirmiyediyedi Zamanlı Usül;**
(2+3+2+2)+(3+2)+(2+2+2)+(2+2+3)
Şu Yüce Dağların Karı Eridi, (Silifke)
- **Karma Yirmisekiz Zamanlı Usül;**
(3+2+3)+(2+3+2+3)+(2+3+2+3)
Ölüm İle Ayrıklık, (Kars)⁶
Azerbaycanda ise belli bir ölçüsü olan müziklere halk mahnıları, tesnifler, rakslar ve renkler örnek olarak gösterilebilir.⁷ Bu formlarda kullanılan usüller başlıca 3/8'lik, 4/8'lik, 6/8'lik, 2/4, 3/4, 4/4, 6/4'lük usüllerden ibarettir. Azeri müziğinde 4/4'lük ölçü 2/4'lük ölçüden daha çok kullanılmıştır.⁸

4/4'lük eserlerde her bir notanın dörtlüklerle veya sekizliklerin birleşmesinden oluştuğu görülmüştür. 4/4'lük ölçülü eserler, 4/8'lik biçimi ile de kullanılmıştır.

6/8'lik ölçüde her biri 3/8'lik ölçüden oluşan iki bölüm bulunur. Fakat bu usül, Azerbaycan müziğine has olan bir özelliği göstermektedir. Buna göre ister rakslarda ister mahnılarda değişken ölçülerde (6/8, 3/4, 6/8, 3/4 vb.) usüller Azeri müziğinde çok geniş olarak kullanılmıştır. 6/8'lik bazı eserler icra edilirken bir ölçü 6 tane sekizlikle, diğer bir ölçüde 3 tane dörtlükle ifade edilebilir. Fakat usül icrasında 3/4'lük ifade edilen ölçü 6/8'lik usülü aksatmayacak biçimde vurulur.⁹

Türkiye'de ve Azerbaycan'da basılmış en önemli kaynaklardan yararlanarak iki halkın müziklerindeki usüllerini tanıdıktan sonra şu sonuçları çıkarabiliriz:

- Azerbaycan halk müziği; Türk müziği ile aynı kökenden olmasına rağmen usül yönünden Türk müziğine oranla az çeşitlidir. Azeri müziğine damgasını vuran tipik usül 6/8'lik usüldür.

- Fakat, şunun da özellikle belirtilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Azerbaycan profesyonel (besteleme) müziğinde, Türk müziğindeki aksak ritmlerin kullanıldığına rastlanmaktadır.

Örneğin;

- 1) Arif Melikov'un "Muhabbet Efsanesi" balesi¹⁰
- 2) DAdaş Dadaşov'un "Piano için Prelüdlər" vb.¹¹

- Türkiye'deki halk müziğinde görülen en önemli durumlardan biri ise usülün yörelere göre değişip zenginleştiği görülmektedir. Fakat bu duruma Azeri halk müziğinde rastlanılmamaktadır.

- Azeri halk müziğinde ritmik özelliklerin daha çok Avrupalı sisteme uygun olup 2, 3, 4, 6 zamanlı ana usüllerin dışına pek çıkmadığı görülür.

- Türk halk müziğinde kullanılan çeşit çeşit ölçüler ve yeni ritm şekilleri gösteriyor ki, Türk halk müziği, usül bakımından da olağanüstü bir renklilik ve güzellik taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ATAMAN, Sadi Yaver; Kendi Değer Ölçüleri İçinde Halk Musikisi, Müzik ve Sanat Dergisi, Alaşofset, Sayı:32, İstanbul, Mayıs 1979.

DADAŞOV, Dadaş; Piano için Prelüdlər, Işık Neşriyatı, Bakü, 1998.

GASIMOV, Gubad; "Üzeyir Hacıbəyov" Eserləri, Cilt II, Azərbaycan SSR İlimlər Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1965.

HACİBEYOV, Üzeyir; Azərbaycan Halk Musikisinin Esasları, Yazıcı Neşriyatı, Bakü, 1985.

HOŞSU, Mustafa; Geleneksel Türk Halk Müziği Nazariyatı, Kombassan A.Ş., İzmir, 1997.

MELİKOV, Arif; Muhabbet efsanesi, Işık Neşriyatı, Bakü, 1981.

SARISÖZEN, Muzaffer; Türk Halk Musikisi Usülleri, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1962.

ŞEN, Yavuz; Azərbaycan Halk Müziğinin Yedi Ana Makamı Üzerində Bir İnceleme, K.T.Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü Müzik Eğt. Anasanat Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Aralık, 1998.

YENER, Sabri-GULİYEV, Oktay; K.T.Ü. G.Türk Halk Müziği Yüksek Lisans, Ders Notları, Trabzon, 1997.

YILMAZ, Niyazi; Türk Halk Müziğinin Kurucu Hocası Muzaffer Sarısözen, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

NOTLAR:

- * The Comparison of Rhythms in Turkish and Azerbaijani Folk Musics
- ** Atatürk Üniversitesi; Güzel Sanatlar Fak. Müzik Bilimleri Böl.Arş.Gör.
- *** Erzurum Rıfku Salim Burçak AKM ve KM Lisesi Müzik Öğrt.
- 1 HOŞSU, Mustafa, Geleneksel Türk Halk Müziği Nazariyatı, Kombassan A.Ş. İzmir, 1997, s.102.
- 2 ATAMAN, Sadi Yaver, Kendi Değer Ölçüleri İçinde Türk Halk Musikisi, Müzik ve Sanat Dergisi, Alaşofset, Sayı:32, İstanbul, Mayıs 1979, s.6.
- 3 YENER, Sabri - GULİYEV, Oktay, K.T.Ü. Geleneksel Türk Halk Müziği Yüksek Lisans, Ders Notları, Trabzon, 1997.
- 4 YILMAZ, Niyazi, Türk Halk Müziğinin Kurucu Hocası Muzaffer Sarısözen, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s.92.
- * 12/8; Her dört vuruştan birinin üç zamana bölünmüş şekli
- 5 SARISÖZEN, Muzaffer, Türk Halk Musikisi Usülleri, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1962, s.2-120.
- 6 HOŞSU, Muzaffer, Geleneksel Türk Halk Müziği Nazariyatı, Kombassan A.Ş. İzmir, 1997, s.153-158.
- 7 GASIMOV, Gubad, "Üzeyir Hacıbəyov" Eserləri, Cilt II, Azərbaycan SSR İlimlər Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1965, s.133.
- 8 ŞEN, Yavuz, Azərbaycan Halk Müziğinin Yedi Ana Makamı Üzerində Bir İnceleme, K.T.Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü Müzik Eğt. Anasanat Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 1998, s.19.
- 9 HACİBEYOV, Üzeyir, Azərbaycan Halk Musikisinin Esasları, Yazıcı Neşriyatı, Bakü, 1985, s. 131-132.
- 10 MELİKOV, Arif, Muhabbet Efsanesi, Işık Neşriyatı, Bakü, 1981, s.51.
- 11 DADAŞOV, Dadaş, Piano için Prelüdlər, Işık Neşriyatı, Bakü, 1998, s.24.